

De werking van De Schalm; een evaluatie-onderzoek naar een arbeidsrehabilitatieprogramma

door H.W.C. Michon en J. van Weeghel

Gepubliceerd in 1995, no. 5

Samenvatting

Dit artikel doet verslag van een onderzoek naar de kenmerken, deelnemers en resultaten van het arbeidsrehabilitatieprogramma van De Schalm in Haarlem. Bij de deelnemers, van wie 80% een psychiatrische achtergrond had, werden aan de hand van een arbeidsvaardighedenlijst diverse beperkingen in hun arbeidsfunctioneren vastgesteld. Men heeft vooral een te laag werktempo, te weinig initiatief en een gebrek aan zelfvertrouwen. Twee derde van alle 78 ex-deelnemers heeft na de Schalm-periode zijn of haar loopbaan met succes voortgezet: deze mensen hebben betaald werk, doen vrijwilligerswerk of volgen een beroepsopleiding. Succes hangt vooral samen met de volgende factoren: goed functioneren in de Schalm-periode, zelfstandig wonen, tevredenheid over de bezigheden in het algemeen en afwezigheid van langdurige psychiatrische problemen. Daarentegen kwam het arbeidsverleden van de deelnemers niet als voorspellende factor naar voren. Nadat deze resultaten zijn vergeleken met bevindingen van andere onderzoeken naar de arbeidsmogelijkheden van (ex-)psychiatrische patiënten, eindigt het artikel met enige suggesties ter verbetering van het Schalm-programma.

Inleiding

Mensen met een psychiatrische achtergrond hebben grote moeite met het vinden en behouden van werk. In de Verenigde Staten, zo concluderen Bond en McDonell (1991) in hun overzicht van recente empirische studies, blijft de arbeidsparticipatie van mensen met ernstige psychiatrische problemen vrijwel overal beneden de 20%. Dat percentage zakt nog verder in tijden van economische recessie. Anthony e.a. (1988) vatten de situatie kernachtig samen met hun constatering dat iemand die uit een psychiatrisch ziekenhuis wordt ontslagen een grotere kans heeft op een heropname dan op een baan.

In Nederland zijn de arbeidskansen van deze groep niet gunstiger (Swildens 1991; Van Weeghel en Zeelen 1991). Niettemin leeft vrij algemeen het besef dat, willen mensen met psychiatrische problemen mee kunnen doen in de samenleving, zij ook iets omhanden moeten hebben; is het geen betaalde baan, dan toch vrijwilligerswerk of andere bezigheden buitenshuis die een gevoel van eigenwaarde geven en hen met andere burgers in contact brengen. Om die reden is arbeidsrehabilitatie de laatste jaren weer een belangrijk aandachtsgebied in de Nederlandse GGZ geworden.

Arbeidsrehabilitatie kunnen we omschrijven als het proces waarmee herstel, behoud en uitbreiding van iemands arbeidsmogelijkheden wordt beoogd; in dat proces worden op het individu gerichte methoden - zoals arbeidsoriëntatie, werkbegeleiding, arbeidstraining en werkbemiddeling - gecombineerd met op de omgeving gerichte strategieën - zoals het inrichten of het beïnvloeden van (toekomstige) werksituaties met een regulier of een beschut karakter (Van Weeghel en Zeelen 1990). Het proces van arbeidsrehabilitatie kan in de volgende vier deeltaken worden opgedeeld:

- (1) Voorbereiden (arbeidsoriëntatie, arbeidstraining en scholing);
- (2) Inpassen (arbeidsbemiddeling, proef- en stageplaatsen);
- (3) Begeleiden in beschutte werkvormen;
- (4) Begeleiden in gewone arbeidssituaties.

Werkprojecten die een of meer van deze functies vervullen, nemen in aantal en variatie toe. De meeste van deze initiatieven zijn echter nog heel pril. Ondanks de onmiskenbare groei staat de arbeidsrehabilitatie van mensen met psychiatrische problemen dus nog in de kinderschoenen (Swildens 1991; Denis e.a. 1992; Ketelaars en Van Weeghel 1993).

De Schalm in Haarlem is een van de weinige werkprojecten in Nederland met een langere traditie. Al in 1976 van start gegaan als een kleinschalig, alternatief werkproject, biedt het inmiddels op jaarbasis plaats aan tachtig tot negentig deelnemers. In de afgelopen drie jaar is onderzocht hoe deelnemers in het Schalm-programma aan hun arbeidsmogelijkheden kunnen werken en tot welke resultaten dit heeft geleid. Het was de eerste keer dat een Nederlands werkproject met een voorbereidingsdoelstelling uitgebreid werd geëvalueerd (Michon en Van Weeghel 1993).

Het programma van De Schalm

De Schalm-deelnemers kunnen zich in maximaal twee jaar tijd op een volgende stap in hun arbeids- en scholingsloopbaan voorbereiden. Deze voorbereidingsfunctie vervult De Schalm al vele jaren. Aan het begin van het onderzoek werd met het aanstellen van een arbeidsconsulente de inpassingsfunctie aan het programma toegevoegd. Na een periode van arbeidsgewenning en eventuele training in De Schalm bemiddelt de arbeidsconsulente tussen deelnemers die meer of minder concrete doelen in die richting formuleren, en werk of scholing buiten De Schalm.

Ruim 80% van de deelnemers heeft een heden of verleden in de GGZ. Toch komen zij niet op die titel bij De Schalm binnen. In principe kan iedereen met een zwakke uitgangspositie op de arbeidsmarkt zich als deelnemer melden. In een sollicitatiegesprek wordt vastgesteld of kandidaat-deelnemers gemotiveerd zijn om bij De Schalm te werken, of zij niet te zeer in de war zijn, geen hard-drugs gebruiken en minimaal drie tot vijf dagdelen willen werken.

De Schalm is gevestigd in een groot bedrijfs- annex winkelpand in de binnenstad van Haarlem. Behalve een arbeidsrehabilitatieproject is het ook een echt recyclingbedrijf. Dagelijks bezoeken gemiddeld 800 klanten de winkel. De duidelijke maatschappelijke functie van het werk stimuleert het rehabilitatieproces van de deelnemers, zo luidt de gedachtengang bij De Schalm. Tijdens de onderzoeksperiode kende De Schalm zes werkprojecten: de kaarsenmakerij, het expeditieproject, de meubelwerkplaats, het meubelverkoopproject, de textiele werkplaats en het kledingverkoopproject.

Ieder project heeft een projectbegeleider die niet alleen de deelnemers werkbegeleiding geeft, maar tegelijkertijd als een soort afdelingschef verantwoordelijk is voor de organisatie van de werkzaamheden. De deelnemers ontvangen geen loon. Wel krijgen zij een reiskostenvergoeding en een gratis lunch in de kantine. Verder kunnen deelnemers die naast het Schalm-programma cursussen willen volgen, een beroep doen op het scholingsfonds.

Het onderzoek naar het Schalm-programma

De hoofdvraag van het onderzoek was op welke manier het Schalmprogramma de arbeidsmogelijkheden van de deelnemers beïnvloedt. We probeerden onder meer vast te stellen welke aspecten van werken deelnemers (nog) niet beheersen. We behandelen hier vooral de ex-deelnemers en hun achtergronden (leefsituatie, arbeidsverleden, GGZ-carrière), hun functioneren in De Schalm en hun werk- of dagbestedingscarrière daarna, waarbij tevens de factoren aan de orde komen die al of niet met een succesvol vervolg op de Schalm-periode samenhangen.

Methoden en procedures - De gegevens over de deelnemers werden op verschillende wijzen verzameld. In semi-gestructureerde interviews met de deelnemers kwamen uitvoerig aan de orde: demografische kenmerken, het arbeidsverleden, de hulpverleningsgeschiedenis, motieven met betrekking tot deelname aan het project, het functioneren in het project, wensen met betrekking tot de arbeidscarrière na deelname aan het project, en de functie en betekenis van deelname aan het project. Tevens is de leefsituatie van deelnemers en hun oordeel daarover in kaart gebracht. Aan de orde kwamen: de woonsituatie, de relatie met familie, het verdere sociale netwerk, de dagelijkse tijdsbesteding, de psychische gezondheid.

De interviews bestonden uit een combinatie van half-open vragen en voorgestructureerde vragenlijsten, die waren samengesteld op grond van literatuuronderzoek en enkele pilot-interviews onder deelnemers en projectbegeleiders. Om het functioneren in het project te beoordelen, vulden deelnemers de zelfbeoordelingsversie van de arbeidsvaardighedenlijst in. Als basis voor deze lijst diende de door Griffiths (1973, 1977) ontwikkelde ‘standardized work report’. Op grond van literatuuronderzoek is deze lijst aangevuld met andere items. Voor de gegevens over de leefsituatie diende het door Henselmans (1990) vertaalde *Quality of Life Interview* van Lehman e.a. (1986) als uitgangspunt. Per levensgebied werd zowel naar de feitelijke situatie als naar een beoordeling hiervan gevraagd. Daarnaast is de uit twaalf items bestaande versie van de *General Health Questionnaire* (GHQ-12) afgenomen.

Gemiddeld een half jaar na vertrek uit De Schalm werden dezelfde deelnemers opnieuw geïnterviewd. Hierbij kwamen de genoemde onderwerpen opnieuw aan de orde. In deze follow-up-interviews werd tevens ingegaan op de dagelijkse bezigheden, de verdere arbeidscarrière na deelname aan het project en het waargenomen effect van het project.

De interviews met projectbegeleiders hadden vooral betrekking op het functioneren van de deelnemers. Zij vulden eveneens de arbeidsvaardighedenlijst in, die uit dezelfde items bestond als de lijst voor de deelnemers, maar dan geformuleerd in de derde persoon.

Om zicht te krijgen op eventuele lange-termijneffecten van het Schalm-programma, kende het onderzoek ook een retrospectief gedeelte. We hebben geprobeerd om zoveel mogelijk ex-deelnemers van De Schalm te bereiken die het programma al beëindigd hadden, voordat het longitudinale onderzoeksgedeelte van start ging. Ook ex-deelnemers die te kort deelnamen aan het programma (minder dan drie maanden) om in aanmerking te komen voor het longitudinale gedeelte, werden benaderd voor een interview. Met beide groepen ex-deelnemers zijn, wanneer mogelijk, diepte-interviews of anders telefonische interviews gehouden.

Respons - Tijdens de periode waarop de gegevensverzameling zich richtte (januari 1989-januari 1992) hebben 130 deelnemers het Schalm-programma beëindigd. In tabel 1 is de respons weergegeven.

Tabel 1: Respons vs. non-respons van ex-deelnemers, in absolute aantallen

	n onderzoekspop.	n respons	n non-respons
<i>Longitudinaal</i> sep '90-jan '92	47	33	14
<i>Retrospectief</i> jan '89-jan '92	83	45	38
Long. + retro.	130	78	52

In totaal zijn 78 ex-deelnemers geïnterviewd, gemiddeld zeventien maanden na hun vertrek (60% van de onderzoekspopulatie). 33 van hen waren ook geïnterviewd tijdens hun deelname aan het programma. De overige 45 ex-deelnemers interviewden we alleen retrospectief.

In totaal konden we 52 (40%) ex-deelnemers niet bij het onderzoek betrekken. De redenen van deze non-respons zijn, samengevat over de gehele groep, als volgt. Twintig van hen bleken, ook na herhaalde pogingen, onvindbaar. Vijftien personen waren niet beschikbaar vanwege een opname in een psychiatrisch ziekenhuis. Veertien deelnemers weigerden; drie waren inmiddels overleden (suïcide). Deze 52 deelnemers verschilden niet van de responsgroep in kenmerken als geslacht, leeftijd, opleiding, burgerlijke staat, inkomstenbron en opnameverleden. Wel werkten zij significant korter bij De Schalm.

Onderzoekresultaten

Kenmerken en voorgeschiedenis - De Schalm-deelnemers zijn relatief jong: 60% is jonger dan 30 jaar. Verder zijn mannen in De Schalm oververtegenwoordigd (twee derde van alle deelnemers), bijvoorbeeld vergeleken met de gehele populatie van mensen zonder werk in Haarlem. Ongeveer een derde van de deelnemers heeft een opleidingsniveau van basisonderwijs of lager en iets meer dan een derde heeft een lbo- of een mavo-diploma. De overigen volgden met succes een vorm van middelbaar beroepsonderwijs (11%) of hoger (beroeps)onderwijs (18%). Ongeveer de helft van alle deelnemers was twee jaar of langer zonder werk, voordat men bij De Schalm kwam.

Vrijwel alle deelnemers hebben in hun voorafgaande arbeidscarrière grote problemen gekend. De moeilijkheden begonnen vaak al op de middelbare school; vijftig (54%) deelnemers hebben de laatst gevolgde opleiding voortijdig afgebroken. Ook de verdere werkcarrière stagneerde vroeg of laat als gevolg van ernstige problemen op het werk en moeilijkheden op andere levensgebieden. Mede vanwege deze moeilijkheden had ruim 80% van de deelnemers een heden of verleden in de GGZ. Van alle deelnemers was 60% een of meer keren, de laatste maal meestal direct voorafgaand aan de Schalm-periode, in een psychiatrisch ziekenhuis opgenomen.

Leefsituatie - De helft van de geïnterviewde deelnemers woonde ten tijde van de Schalm-periode zelfstandig. Eén op de vijf deelnemers verbleef in een beschermende woonvorm of in een APZ. De overigen woonden bij de ouders of in een begeleid-wonenproject. Op enkele deelnemers na was iedereen alleenstaand (97%), dat wil zeggen: noch gehuwd, noch samenwonend.

Evenals voor hun Schalm-periode hadden de meeste deelnemers niet alleen problemen in de werksfeer. Gezien de scores op de items in het leefsituatie-interview, oordeelden deelnemers vooral negatief over de relatie met familieleden, hun inkomenssituatie, en hun psychische gezondheid. Overeenkomend met het laatste, heeft bijna de helft (43%) een hoge score op de GHQ-12. Gezien hun antwoorden op open vragen, was daarnaast zeker de helft van de Schalm-deelnemers ontevreden over zijn sociale netwerk, vooral over de hoeveelheid vrienden. Veel deelnemers hadden het contact met vrienden en kennissen verloren in de tijd dat zij opgenomen waren of geen werk hadden.

Het functioneren in De Schalm - In de gebruikte arbeidsvaardighedenlijst zijn, op grond van een Principale Componenten Analyse op de scores van de projectbegeleiders, vier subschalen te onderscheiden. Deze subschalen zijn benoemd als (met tussen haakjes de alfa-waarde): taakcompetentie (.86), werkhouding (.77), sociaal functioneren (.77) en zelfvertrouwen/initiatief (.81). Iedere schaal bestaat uit vijf items, zoals: het begrijpen van instructies, handigheid (taakcompetentie); continu werken en taken afronden (werkhouding); in de groep passen en rekening houden met anderen (sociaal functioneren); zelf naar werkzaamheden zoeken en zelfverzekerdheid (zelfvertrouwen/initiatief).

De gemiddelde scores op deze schalen (scorebereik 1-5) varieerden van 1.99 (sociaal functioneren) tot 2.26 (taakcompetentie) bij de zelfbeoordelingen; gezien de gemiddelde score op de gehele lijst oordeelde ongeveer een op de vier deelnemers (26%) dat er sprake was van enige tot veel beperkingen in arbeidsvaardigheden. Hierbij is aangenomen dat een schaalscore van 3 of hoger op enige (tot veel) beperkingen wees.

De projectbegeleiders constateerden beperkingen bij iets meer dan de helft van de deelnemers (54%). De gemiddelden bij de projectbegeleiders varieerden van 2.26 (werkhouding) tot 2.82 (zelfvertrouwen/initiatief). Zowel volgens projectbegeleiders als deelnemers waren vooral taakcompetentie en zelfvertrouwen/initiatief voor relatief veel deelnemers een probleem. Het gaat met name om een te laag werktempo, onzekerheid en een gebrek aan het nemen van initiatieven.

Er is een significante correlatie tussen de scores van deelnemers en projectbegeleiders op de gehele lijst: Pearsons r is .44, $p < .01$, terwijl de absolute scores van projectbegeleiders hoger zijn ($t = -2.85$, $p < .01$). Per subschaal zien we hetzelfde beeld, behalve bij het sociaal functioneren. De scores van deelnemers en projectbegeleiders op deze subschaal hangen niet met elkaar samen. Dat het oordeel van deelnemers samenhangt met het oordeel van begeleiders, is eerder gevonden door Griffiths (1975) - zij het voor een sub-groep van werkers in een administratief werkproject. Recenter vonden ook Laird en Krown (1991) een significante samenhang tussen scores van deelnemers en begeleiders op de door Griffiths ontwikkelde arbeidsvaardighedenlijst.

Het vervolg op De Schalm - Hoe hebben de deelnemers hun carrière na de Schalm-periode voortgezet? Twee derde van alle geïnterviewde ex-deelnemers (51 van de 78) heeft de loopbaan met succes voortgezet: deze mensen hebben betaald werk, doen vrijwilligerswerk of volgen een beroepsopleiding. Bijna een derde van alle ex-deelnemers heeft betaald werk ($n = 24$), al dan niet in een tijdelijk dienstverband. De helft van hen heeft een reguliere baan, de overigen werken bij de sociale-werkvoorziening of bij een bedrijf via een banenpool of andere arbeidsvoorzieningsmaatregel. Iets meer dan een derde doet vrijwilligerswerk of volgt een beroepsopleiding. Eén op elke drie ex-deelnemers heeft geen geregelde bezigheden buitenshuis. Sommigen van hen hebben andere zinvolle dagelijkse bezigheden, zoals het huishouden voor zichzelf en anderen verzorgen, maar de overgrote meerderheid heeft overdag weinig te doen.

In tabel 2 is weergegeven met welke variabelen een succesvol vervolg, gedefinieerd als het hebben van geregelde bezigheden na De Schalm (werk, opleiding, vrijwilligerswerk), statistisch samenhangt.

De succesvolle groep bestaat uit ex-deelnemers die in De Schalm ook al goed functioneerden, zowel volgens hun eigen oordeel als dat van hun projectbegeleiders. Opvallend sterk is het verband met de mate waarin deelnemers initiatief nemen in het werk. 'Het gaat om iemand die werk ziet,' aldus een van de projectbegeleiders. Verder oordelen succesvolle deelnemers al tijdens de Schalm-periode gunstiger over hun dagelijkse bezigheden. Zij zijn tevredener dan hun collega's over de activiteiten naast het werk in De Schalm. Ook wonen er meer van hen ten tijde van de follow-up-interviews zelfstandig. Ex-deelnemers die geen geregelde bezigheden hebben na hun Schalm-periode, gebruiken vaker psychofarmaca en hebben dikwijls langer last van hun psychiatrische aandoening.

Tabel 2: Verband tussen de onafhankelijke variabelen en succesvolle deelname aan het project

<i>Variable</i>	<i>Sign. niveau</i>	<i>Succesvolle groep bestaat uit deelnemers die:</i>
<i>Demografisch (n = 78)*</i>		
Leeftijd, sekse, opleiding	—	—
<i>Arbeidsverleden (n = 78)</i>		
Betaald werk gehad j/n	—	—
Duur betaald werk; werkloosheid	—	—
<i>GGZ-geschiedenis (n = 78)</i>		
Ooit GGZ-hulp j/n	—	—
Opname APZ	.05	nooit opgenomen zijn geweest
Aantal en duur APZ opnamen	—	—
<i>Deelname aan het programma (n = 78)</i>		
Lengte programma	—	—
Aanwezigheid, ziekteverzuim	—	—
<i>Arbeidsvaardigheden, zelfbeoordeling (n = 30)*</i>		
Taakcompetentie	.05	taken beter uitvoeren
Werkhouding	.05	een betere werkhouding hebben
Initiatief/zelfvertrouwen	.01	meer initiatieven nemen
Sociaal functioneren	—	—
<i>Arbeidsvaardigheden, beoord. begeleider (n = 30)</i>		
Taakcompetentie	.01	taken beter uitvoeren
Werkhouding	.05	een betere werkhouding hebben
Initiatief/zelfvertrouwen	.001	meer initiatieven nemen
Sociaal functioneren	—	—
<i>Kenmerken leefsituatie (n = 58)*</i>		
Woonsituatie	.05	zelfstandig wonen
Overige kenmerken	—	—
<i>Psychische problematiek (n = 58)</i>		
Psychofarmacagebruik j/n	.01	geen psychofarmaca innemen
Chroniciteit	.01	relatief minder ernstige psychiatische beperkingen hebben
<i>Beoordeling leefsituatie (n = 30)</i>		
Dagelijkse bezigheden	.05	gunstiger oordelen over bezigheden
Overige leefgebieden, GHQ-12	—	—

* Van alle 78 ex-deelnemers waren bekend demografische kenmerken, arbeidsverleden, GGZ-geschiedenis en kenmerken van deelname aan het programma. Bij 58 ex-deelnemers vroegen we daarnaast naar kenmerken van de leefsituatie en psychische problematiek (dit gebeurde niet in de 20 telefonische interviews). De scores op de gestandaardiseerde vragenlijsten, op beide meetmomenten, waren van dertig deelnemers beschikbaar.

Opvallend genoeg hing een succesvolle deelname aan het programma niet samen met variabelen als het arbeidsverleden en leeftijd. Ook vonden we geen verband met de beoordeling van de leefsituatiegebieden, op het genoemde gebied 'dagelijkse bezigheden' na, noch met het psychisch welbevinden, gemeten met de GHQ-12.

We benadrukken dat de gevonden verbanden het resultaat zijn van bivariate analyses. Omdat de 'n' te klein is voor een regressie-analyse, kunnen we geen uitspraak doen over het relatieve gewicht van de onafhankelijke variabelen in de relatie met de afhankelijke variabele. Wel hebben we de onderlinge verbanden onderzocht tussen de variabelen die met succes samenhangen. De dimensies op de arbeidsvaardighedenlijst correleren onderling significant; zowel bij de zelfbeoordelingen, als bij de beoordelingen door projectbegeleiders. Al eerder is vermeld dat ook de scores van deelnemers op deze lijst samenhangen met die van projectbegeleiders. Verder hangen alle 'psychiatrische' variabelen onderling samen (opnameverleden, chroniciteit en psychofarmagebruik). De psychiatrische variabelen hangen verder samen met de tevredenheid over de dagelijkse tijdsbesteding. We vinden echter geen correlatie tussen de psychiatrische variabelen en de arbeidsvaardigheden, behalve een verband tussen opnameverleden en zelfbeoordeelde taakcompetentie. Al dan niet zelfstandig wonen hangt met geen van de andere variabelen samen, behalve met taakcompetentie, als beoordeeld door de projectbegeleiders. Nader onderzoek moet uitwijzen welke hier gevonden 'voorspellende' variabelen een onafhankelijk effect hebben op succesvol functioneren na programmadeelname.

Het Schalm-effect volgens de ex-deelnemers - De Schalm heeft voor veel deelnemers 'gewerkt': ongeveer twee derde van de ex-deelnemers heeft een volgende stap in zijn arbeidscarrière gezet. Deze succesvolle ex-deelnemers hebben op een aantal punten een eensluidend oordeel over hun Schalm-periode. De meesten (66%) gaven aan meer zelfvertrouwen te hebben gekregen door hun ervaringen bij De Schalm. Zij voelden zich door hun projectbegeleider op een onnadrukkelijke, maar effectieve manier ondersteund, vooral tijdens de vaak moeizame beginfase. Verder oordeelden zij positief over het werk van de arbeidsconsulente: bijna alle deelnemers met geregelde bezigheden na De Schalm kregen van deze functionaris concrete hulp bij het vinden en behouden van werk of scholing. Veel ex-deelnemers van een eerdere lichting (van vóór de komst van de arbeidsconsulente) gaven aan dat zij dergelijke hulp hebben gemist.

Niettemin valt volgens de ex-deelnemers aan de voorbereidende functie van De Schalm nog het nodige te verbeteren. Veel succesvolle ex-deelnemers vonden het gat tussen het project en de arbeidswereld achteraf te groot. De Schalm stelt lagere eisen ten aanzien van werkhouding en werktempo, terwijl ook de werkverhoudingen (omgang met chefs en collega's) toleranter zijn. Een ex-deelneemster: 'In mijn baantjes daarna merkte ik dat collega's heel anders zijn, harder, strijdlustiger, veel onderlinge concurrentie. Bijvoorbeeld welke typiste het snelst kon tikken en wie er het leukste uitziet. Dat had je op De Schalm allemaal niet.' Dat neemt echter niet weg dat deelnemers vooral in de beginperiode bij De Schalm, variërend van enkele maanden tot een jaar, zo'n tolerante werkomgeving wel nodig hebben gehad om opnieuw zelfvertrouwen op te doen.

Hoewel dat niet bleek uit de scores op de leefsituatievragenlijst, maar wel uit de kwalitatieve gegevens, vinden deelnemers die na De Schalm geregelde bezigheden hebben, dat hun leefsituatie er ook in andere opzichten op vooruit is gegaan. De Schalm 'werkt' echter alleen als ex-deelnemers aan het werk komen. Degenen die geen (vrijwilligers)werk vonden of aan een opleiding begonnen, vonden namelijk niet dat De Schalm een effect op hun functioneren of hun leefsituatie heeft gehad. Hun sociaal netwerk was noch in kwantitatieve, noch in kwalitatieve zin verbeterd. Ook hun tijdsbesteding was niet wezenlijk anders en werd door hen niet als zinvoller ervaren dan die voor de Schalm-periode.

Nabeschouwing

In onze uitspraken over de werking van het Schalm-programma moeten we voorzichtig zijn. Zo waren we niet in de gelegenheid een controlegroep samen te stellen. Een andere beperking is de tamelijk hoge non-respons: van de 130 ex-deelnemers in de onderzoeksperiode interviewden we er 78 (60%). Dit betekent dat het succespercentage van het Schalm-programma wellicht geflatteerd is. Op grond van interviews met medewerkers van De Schalm mogen we verwachten dat de meerderheid van de

niet geïnterviewde ex-deelnemers geen geregelde bezigheden gevonden heeft. Anderzijds weten we, onder meer van degenen die weigerden, dat verschillende ex-deelnemers wel een volgende stap in hun arbeidscarrière hebben gezet. Al met al schatten we dat het werkelijke succespercentage tussen 45% en 65% ligt.

Het *beoordelen* van zo'n succespercentage is echter nog moeilijker dan het vaststellen ervan. Het vereist met name de vergelijking met soortgelijke programma's met een gelijklopende doelstelling (vgl. Bogdan en Taylor 1975, p. 213). Aan deze eis is op dit moment in Nederland niet te voldoen. Wel leert een vergelijking met buitenlandse studies dat de Schalm-resultaten niet beter of slechter zijn dan elders (Bond en Boyer 1988; Bond en McDonell 1991). Om het succes van arbeidsrehabilitatieprogramma's vast te stellen deed Bond (1993) een meta-analyse over 24 experimentele studies op dit terrein. De experimentele groep had significant betere resultaten op zes effect-variabelen (betaald werk, een reguliere baan, full-time werk, beginnen in een baan, lengte werkperiode en hoogte salaris). Bond spreekt naar aanleiding van deze bevindingen over het 'bescheiden, maar consistente' succes van arbeidsrehabilitatieprogramma's.

Hoewel het Schalm-programma voor velen goed werkt, is het relatief minder effectief voor deelnemers met langdurige en ernstige psychiatrische problemen. Is het mogelijk dat het programma zodanig bijgesteld wordt dat deze groep beter bediend wordt, zonder negatieve gevolgen voor de groep die er nu het meest van profiteert? We denken van wel: intern zou De Schalm de begeleiding, met name van de zwakkere deelnemers, systematischer en meer volgens individuele plannen vorm moeten geven. Daarnaast zien we mogelijkheden in een betere samenwerking met de verwijzende GGZ-instellingen en dagactiviteitencentra (vgl. Boevink en Van Weeghel 1994).

Meer mogelijkheden voor mensen met langdurige psychiatrische problemen kan het Schalm-programma echter alleen daadwerkelijk bieden, wanneer het regionale aanbod uitgebreid wordt. Uit dit en ander onderzoek blijkt dat het in veel regio's vooral ontbreekt aan beschutte werkprojecten, waar deelnemers voor onbepaalde tijd kunnen werken, en aan programma's die begeleiding in werksituaties bieden (vgl. Hell e.a. 1993; Ten Cate en Wolf 1994). Bij dat laatste kan gedacht worden aan Supported Employment. Zo'n 'begeleid werken'-programma biedt onder meer continu beschikbare ondersteuning aan de deelnemers én aan hun werkgevers (Ketelaars en Van Weeghel 1993).

Elke uitkomst van programma's zoals dat van De Schalm, markeert overigens hoogstens een tussenstand in een langdurig rehabilitatieproces. Rehabilitatie-interventies die zich over vele jaren uitstrekken, kunnen uiteindelijk een cumulatief effect hebben (Harding e.a. 1987; McGlashan 1988). De kwalitatieve bevindingen uit ons onderzoek wijzen ook in die richting. Zo vertelde een van de succesvolle ex-deelnemers hoe hij er vijftien jaar over had gedaan om zijn psychotische symptomen onder controle te krijgen. Vijf jaar eerder zou hij ongetwijfeld nog tot de minder succesvollen hebben behoord, waarmee is geïllustreerd dat elke indeling in kansloze en kansrijke individuen voorlopig en betrekkelijk is (vgl. Shepherd 1993). Arbeidsrehabilitatieprogramma's als dat van De Schalm, doen er dus goed aan om het met zoveel mogelijk mensen te willen proberen, zo nodig ook telkens opnieuw.

Literatuur

Anthony, W.A., M.R. Cohen en K.S. Danley (1988), *The psychiatric rehabilitation model as applied to vocational rehabilitation*. In: J.A. Ciardello en M.D. Bell (red.), *Vocational rehabilitation of persons with prolonged psychiatric disorders*.

Johns Hopkins University Press, Baltimore/London.

Boevink, W.A., en J. van Weeghel (1994), Samenwerken of afstand houden? Over de omstreden relatie tussen arbeidsrehabilitatie en geestelijke gezondheidszorg. *Passage*, 1, p. 83-87.

Bogdan, R., en S.J. Taylor (1975), *Introduction to qualitative research methods: a phenomenological approach to the social sciences*. John Wiley & Sons, New York.

Bond, G.R. (1993), Vocational rehabilitation. In: R.P. Liberman (red.), *Handbook of Psychiatric Rehabilitation*. Allyn and Bacon, Boston.

Bond, G.R., en E.C. McDonell (1991), Vocational rehabilitation outcomes for persons with psychiatric disabilities: An update. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 3, p. 9-20.

Bond, G.R., en S.L. Boyer (1988), Rehabilitation programs and outcomes. In: J.A. Ciardiello en M.D. Bell (red.), *Vocational rehabilitation of persons with prolonged psychiatric disorders*. Johns Hopkins University Press, Baltimore/London.

Cate, P. ten, en J. Wolf (1994), *Afwisselend werk. Arbeidsbemiddeling in de geestelijke gezondheidszorg*. NcGv, Utrecht.

Denis, R., R. Esser en J. Maas (1992), *Op weg naar werk? Landelijke inventarisatie van projecten voor de reïntegratie in het arbeidsproces van mensen met psychiatrische problemen*. Vuga, Den Haag.

Griffiths, R.D.P. (1973), A standardized assessment of the work behaviour of psychiatric patients. *British Journal of Psychiatry*, 123, 403-408.

Griffiths, R.D.P. (1975), The accuracy and correlates of psychiatric patients' self-assessment of their work behaviour. *British Journal of social clinical Psychiatry*, 14, p. 181-189.

Griffiths, R.D.P. (1977), The prediction of psychiatric patients' work adjustment in the community. *British Journal of social clinical Psychiatry*, 16, p. 165-173.

Harding, C.M., J.S. Strauss e.a. (1987), Work and mental illness. Toward an integration of the rehabilitation process. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 175, p. 317-326.

Henselmans, H. (1990), Nederlandse bewerking van het *Quality of life interview* (Lehman, 1986). Versie 02-90, ongepubliceerd.

Ketelaars, T.J.W.M., en J. van Weeghel (1993), Supported employment in de Verenigde Staten, begeleid werken in Nederland? *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 48, p. 1325-1340.

Laird, M., en S. Krown (1991), Evaluation of a Transitional Employment Program. *Psychosocial Rehabilitation Journal*, 15, p. 3-8.

Lehman, A.F., S. Possidente en F. Hawker (1986), The quality of life of chronic patients in a state hospital and in community residents. *Hospital and Community Psychiatry*, 37, p. 901-907.

McGlashan, T.H. (1988), A selective review of recent North American long-term follow-up studies of schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin*, 14, p. 515-542.

Michon, H.W.C., en J. van Weeghel (1993), *De Schalm werkt: evaluatie van een arbeidsrehabilitatie-programma voor mensen met psychosociale en psychiatrische problemen*. NcGv, Utrecht.

Shepherd, G. (1993), Differentiation of care for the long-term mentally ill. In: J. Wolf en J. van Weeghel (red.), *Changing community psychiatry. Care innovation for persons with long-term mental illness in the Netherlands*. NcGv, Utrecht.

Swildens, W.E. (1991), *Werken aan integratie. Onderzoek naar werk en dagbesteding van mensen met een psychiatrische achtergrond*. Andragogisch Instituut, Groningen.

Weeghel, J. van, en J. Zeelen (1990), *Arbeidsrehabilitatie in een vernieuwde geestelijke gezondheidszorg*. Lemma, Utrecht.

Weeghel, J. van, en J. Zeelen (1991), Arbeidsrehabilitatie: tussen zorg en zelfwerkzaamheid. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 46, 129-131.

Summary: The working of De Schalm; evaluation of a vocational rehabilitation programme

This study concerns the participants, characteristics and outcomes of the vocational rehabilitation programme of De Schalm in Haarlem. The participants, of whom 80% were (former) mental patients, had several work disabilities, which were measured by a standardized work skills instrument. The most frequent work problems were slowness in performing work tasks, showing too little initiative and a lack of self-confidence. Two thirds of all the 78 former participants were successful in their career after leaving the programme of De Schalm: they had a paid job, were doing voluntary work or received vocational schooling. Their success most strongly correlated with a good working performance in the programme of De Schalm, autonomous living, satisfaction in their daily activities and the absence of serious psychiatric problems. Surprisingly, work history was a poor predictor of vocational success after the Schalm period. These outcomes were compared to other research findings concerning the vocational careers of (former) mental patients. The article ends with some remarks on studying the effectiveness of vocational rehabilitation projects and recommendations for improving the programme of De Schalm.

De auteurs zijn psycholoog en wetenschappelijk medewerker afdeling Zorg en Rehabilitatie bij het NcGv, respectievelijk andragoloog en tevens hoofd van dezelfde afdeling bij het NcGv. Correspondentieadres: H. Michon, Nederlands centrum Geestelijke volksgezondheid, Postbus 5103, 3502 JC Utrecht.

Het artikel werd voor publikatie geaccepteerd op 4-11-1994.